

CEHENNEM VE TAMU KELİMELERİ ÜZERİNE ART ZAMANLI BİR DEĞERLENDİRME

Erol KUYMA*

Öz

Dünya hayatından sonra ölümlerle birlikte başka bir hayatın başlayacağına inanan her toplulukta olduğu gibi Türklerde de ölüm sonrası hayata dair terimler bulunmaktadır. Bu dünyada yapılan iyi ya da kötü şeylerin bir karşılığı olarak ceza veya mükâfat olduğu inancı beraberinde cennet ve cehennem anlayışını getirmiştir. Dinî kitaplarda da bu terimlere sıkça değinilmiştir. İslamiyet öncesi Türk inanç sisteminde ceza çekilen yer olarak kullanılan “tamu” kelimesine İslamiyet ile birlikte Arapçadan gelen “cehennem” kelimesi de dahil olmuştur. Metinlerde uzun bir süre beraber kullanılan tamu ve cehennem kelimeleri sonradan yerini sadece cehennem kelimesine bırakmıştır. Tamu ise daha çok ağız özelliği gösteren bir kelime olarak kalmıştır. Her iki kelime de genelde “ceza”, “azap”, “sıkıntı” ve “derin çukur” anlamları ile birlikte metinlerde kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Tamu, cehennem.

DIACHRONIC ASSESMENT OF THE WORDS TAMU AND CEHENNEM

Abstract

As in every community who believe that new life begins after death also in Turkish society it has terms of life after death. The belief that punishment or reward as a good or bad things made response in the world has brought with it the concept of heaven and hell. These terms were also frequently mentioned in Religious books. “Tamu” used to be place name where punishment was paid before Islam in the Turkish belief system, and “cehennem” word was included from Islamic Arabic word. Tamu and cehennem had been used together for a long time in the texts but later the word cehennem simply replaced . Tamu has remained as a word showing more features of dialect. Both words also often used in text as “punishment”, “doom”, “adversity” and “deep hole” .

Keywords: Tamu, cehennem.

Ø. Giriş:

Genel olarak ceza ve azap çekilen yer anlamları ile kullanılan cehennem ya da tamu kelimeleri Orta Türkçe Döneminden itibaren metinlerde gözlemlenmektedir. Türk lehçe ve ağızlarında; cehennem kelimesi, “tamu, tamuğ, tamuk, tama, tamo, duzah, dovhah” gibi farklı kelimelerle ifade edilmiştir.

Kur’an’ın yetmiş yedi ayetinde geçen “cehennem”; gerçeğe boyun eğmeyenlerin, kâfirlerin, münafıkların ve zalimlerin azap görecekları yer olarak geçer. Kur’an’da, cehennem kelimesinin yanı sıra, *cahîm* (kat kat yanan, alevi ve ısı derecesi yüksek ateş), *hâviye* (yukarıdan

* Doktora Öğrencisi; Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ogreterol@gmail.com.

aşağıya düşmek), *hutame* (kırmak, ufalayıp tahrip etmek), *lezâ* (hâlis ateş), *sair* (tutuşturmak, alevlendirmek), *sakar* (şiddetli bir ısı ile yakıp kavurmak) gibi sözcüklere de yer verilir. Bu sözcükler, azap çeşitlerine göre cehennem tabakaları olarak kabul edilir. Söz konusu tabakalar içinde azabı en hafif olan yer, günahkâr müminlerin ceza göreceği “cehennem” tabakasıdır. Ayetlerde “cehennem” kelimesi genelde mekân anlamı ile öne çıkmaktadır (Topaloğlu, 1993: 227).

Tamu ve cehennem kelimeleri kullanıldıkları metinlerde yer adı özelliği ile dikkat çekerler. Günahkârlar ve inkârcılar cezalarını, içi kızgın ateşle dolu bir çukur olan bu yerde çekerler. “Cehennem” kelimesi dinî terminolojinin yanı sıra dilin diğer kullanım alanlarında da farklı anlam boyutları ile karşımıza çıkar. Örnek: *cehennem* ol git, *hangi cehennemdeydin*, burası artık bize *cehennem* vb.

1. Cehennem:

Kur’an’da, cehennem; “çırası (yakıtı) insanlarla taşlar olan ateş” (Bakara 24); “kızıymış ateşle dolu çukur” (Kâri’a 9-11); gibi ifadelerle geçer.

Tietze, cehennem kelimesini; kötülerin gideceği yer, Arapça “cahannam”; İbranice “gehinnom” olarak verir (TETTL, 1. C – 424).

And, öldükten sonra kötülerin gittiği yer olan cehennemi, İbraniceden Arapçaya geçen bir sözcük olarak tanımlar. *Gehinnom*, Kudüs dolaylarında bir yerdir. Suç işleyenlerin gidecekleri yerdir burası. Farklı inançlarda da cehennem olgusu görülür. Asur-Babilonya, Hint inançları, Japon inançları, eski Türk ve Yunan inançlarında geçer (And, 2010: 257).

Ahval-i Kıyamet’in¹ iki yazmasında cehennemi gösteren birkaç minyatür bulunmaktadır. Bu minyatürlerde cehennem, günahkârları ateşe atan kırmızı, mavi renkli korkunç görünüşlü Zebaniler, çıplak günahlılar, alevler, yılan, çıyan, akrep görülmektedir. Zebaniler, ellerinde gürzlerle insanları ateşe sürüklemektedirler. Bu minyatürlerde günahlıların üzerlerine ateş yağmuru yağmaktadır (And, 2010: 259).

Türkçe Sözlükte ise “**cehennem: 1.** Dinî inanışa göre dünyada günah işleyenlerin öldükten sonra ceza görecekleri yer, tamu. **2.** Çok sıkıntılı yer” anlamları ile yer almaktadır. Ayrıca “cehennem azabı”, “cehennem hayatı”, “cehennem kütüğü”, “cehennem sıcağı”, “cehennem taşı”, “cehennem zebanisi” ve “cehennemlik” gibi ifadelerde inançla ilgili anlamının yanı sıra sosyal hayat içerisinde bir durumu tasvir eden deyimleşmiş anlamları da karşılamaktadır (TS, 355).

¹Şeyyad Hamza (13. yy.), otuz altı bölümden meydana gelen eser, konusu itibarıyla kıyamet alametleri, kıyametin kopması, hesabın görülmesi ve hesap sonrası ebedî hayatın başlaması şeklinde dört ana başlıkta toplanır.

Harezmi Türkçesi metinlerine kadar “tamu” kelimesi ile karşılanan “cehennem” dilimize Arapçadan gelmiştir. Kamus-ı Türkî’de, Arapçaya İbraniceden gelen bir sözcük olarak gösterilen cehennem, “Kudüs yakınlarında hayvan leşlerinin ve idam edilen suçluların cesetlerinin atıldığı dere” olarak aktarılır. Ayrıca ahirette günahkârların azap gördükleri yer, tamu, dûzah şeklinde tanımlanır (Kamus-ı Türkî, T 489).

İlmihalde, cehennem sözcüğü “derin kuyu” anlamına gelen ve ahirette kâfirlerin sürekli olarak, günahkâr müminlerin de günahları ölçüsünde cezalandırılacağı azap yeri şeklinde tanımlanır. Ayrıca Kur’an’da cehennem için yedi isim kullanıldığı belirtilir. Bunlar: cehennem (derin kuyu), nâr (ateş), cahîm (alevleri kata kat yükselen ateş), hâviye (düşenlerin çoğunun geri dönmediği uçurum), saîr (çalgın ateş ve alev), lezâ (duman ve katıksız alev), sakar (ateş), hutame (obur ve kızgın ateş). Bazı âlimlerce bu isimlerin cehennemim yedi kat tabakası olduğu bildirilir (İlmihal, 1-130).

Devellioğlu da, “cehennem”i, azap yeri olarak tanımlarken yedi kat olduğu bilgisini ekler ve *cehennem, saîr, sakar, cahîm, hutame, lâzi, hâviye*, isimlerini sayar (Devellioğlu, 1993: 130). Ayrıca Farsça “dûzah” kelimesini de alarak karşılığını cehennem ve tamu kelimeleri ile verir (Devellioğlu, 1993: 192).

Tablo 1: Cehennem kelimesinin, çağdaş Türk lehçelerindeki kullanılışı (KTLS, 96-97).

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Özbek Türkçesi	Tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi
cehennem	câhännâm	yâhännâm astı, artı	jahannam tamuk tozak	tozok	câhännâm	câhännâm astı, artı	câhennem dovzah	dozah câhännâm

2. Tamu:

Gerard Clauson, cehennem anlamına gelen “tamu” kelimesini “Soğdca kökenli olarak alır. Ayrıca İslamiyet tarafından Pagan dinlerinden alınan kelimelerden biri olduğunu belirtir (EDPT, 503a).

Eski Uygur Türkçesinde, “tamu” < soğd, *tmw* (Caferoğlu, 1993: 146); *Altayca-Türkçe Sözlük*’te “tamı” (Gürsoy-Duranlı, 1999: 167); Kazan-Tatar Türkçesinde, “Temuğ” (Öner, 2009:272) şeklinde cehennem anlamıyla verilmiştir. Ayrıca *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*’nde “cehennem” anlamının yanında “çok sıcak yer”, “zor hayat” anlamları da eklenmiştir.

İslamiyet öncesinde de ruhun ebediliğine inanan Türkler, iyiliğin ve kötülüğün mutlaka bir karşılığı olduğunu kabul ediyorlardı. Kağan ve beyler öldükten sonra ruhlarının göğe yani Tanrı’nın yanına bir kuş gibi yükseleceğine inanıyorlardı. Bu durumu “uçmak” a yani “cennete gitmek” olarak kabul etmişlerdir. Buna karşılık kötü ruhların da ceza çekmek için yer altına

ineceğine inanmışlar ve bunu da cehennem anlamına gelen “tamu” ile ifade etmişlerdir (Turan, 2014: 72).

Kelime, Verbitskiy’in derlediği Altay Yararılış Destanında geçmektedir. Metinde geçen “Tüpken-Kara-Tamu” “derin kara cehennem” anlamına gelir (Ögel, 1998: 435). Burada cehennem kelimesinin “çukur yer” anlamı öne çıkmaktadır.

Kurulduğu yer ise, Altın-Şarka adlı yer

Cehennemine herkes, Tüpken-Kara-**Tamu** der

Biri bu Cehennemi idare eder başta

Gülensoy, *tamu* kelimesini cehennem anlamı ile Anadolu ağızlarındaki “tama, tamo, tamu, tamuğ” şekilleri ile birlikte göstermiştir (Gülensoy 2007: II-855). Ayrıca Türkçe ile Moğolca arasındaki benzer kelimeleri verdiği makalesinde; Sanskritçe “tamas” kelimesi ile ilişkilendirerek Moğolcada “tamu”, Halha Moğolcasında “tam” kelimelerini verir ve “cehennem, derin çukur” anlamlarına geldiğini söyler (Gülensoy, 2011: 22).

İlk Kur’an tercümelerinde cehennem kelimesinin; **tamuğ**, **tamu** sözcükleriyle karşılandığı görülür.

Kazak Türkçesinde “tamuğ” şeklinde görülen kelime cehennem anlamının yanı sıra azap, çile, ağır iş anlamlarına da gelmektedir (KTS, 262).

Türk Söylence Sözlüğü adlı çalışmada, “tamağ” şekli ile alınan sözcük, eş değeri olarak “tamag, tamu, tamuğ, tamug, tamuk” kelimeleri ile gösterilir. Sözlükte, öldükten sonra suçluların cezalandırılmak üzere gittiği yer olarak tanımlanmıştır.

Eski Türkler (örneğin Oğuzlar, Çular) yer altında bulunduğu inanırlardı. Efendisi Erlik Han’dır ve günahkâr kişileri cezalandırır. Altay inanisında insanlar Tamağ’da cezasını çektikten sonra Yayıçı tarafından göğün üçüncü katına götürülürler. Hakaslarda Cehennem’i yöneten **Tamı Han** adlı bir Tanrı’nın varlığından söz edilir. **Karşıtı “Uçmağ”dır. Anlam:** (Tam/Dam). Kapalı yer demektir. Karanlık anlamı vardır. Dam kelimesi ev veya üzeri kapalı oda anlamına gelir. Sanskritçe (Eski Hintçe) Tamas (karanlık) sözcüğü ile de bağlantılı olduğu söylenir. Moğolca ve Tunguzca’da Tama sözcüğü toplanmak, bir araya gelmek manalarını içerir. Türkçe’de Tam kökü yakmak anlamı da taşır ve Tamur sözcüğü bu anlamı ihtiva eder (Karakurt, 2011: 272).

Tarama Sözlüğü’nde, karşılığı cehennem olarak verilen “tamu” kelimesi şu metinlerle örneklendirilir (Tarama Sözlüğü, V, 3711-3715):

Kıyamette emir kıla ol Celîl

Tamu üzre gele tura Cebrail (Yüz. Şeyd. XIII. 51).

*Senin hicrin bana **tamudan** artık*

Gönülde nesne yok umudan artık (Işk. XIV. 95.1).

*Her kim zezem suyundan içse **tamu** ana haram olur.* (Envar. XV. 325).

Fakirin rızık için tutma yakasın

***Tamudan** od alıp kanda yakasın* (Güvahi. XVI. 40).

Karac' oğlan der ki doğru yürürler

***Tamuya** girmezler uçmağa girerler* (Karac' oğlan. XVII. 182).

3. Anadolu Ağzlarında Cehennem ve Tamu Kelimeleri:

Tamu kelimesi, ağzılara göre değişerek;

Buca İzmir; Safranbolu Zonguldak'ta “tamuğ”

Lapseki -Çanakkale; Çorum'da “tamo”

Köşker -Kırşehir'de “tama”

Bornova -İzmir -Manisa; Samsun; Ezinepazarı; Erciş -Van'da “tamu” şeklinde söyleyiş farklılığı gösterir (DS., V., 3820).

Anadolu'da “Cehennem” sözcüğü ağız farklılığından kaynaklı Sivrihisar – Eskişehir; Bor – Niğde ve Denizli'de “cehendem” şeklinde de söylenmektedir (Derleme Sözlüğü, II. 875).

4. Cehennem ve Tamu Kelimelerine Art Zamanlı Bir Bakış:

4. 1. Eski Uygur Türkçesi:

- **Altun Yaruk**

Eserde 10 yerde “tamu”; 3 yerde ise “tamu(lug)” geçmektedir.

(138-8) ***tamu** prit yılki ajunıta asurılar yirinte*

(222-11) *yavlak yollar erser **tamu** prit yılki asurılar yolu erür*

(299-13) *üç yavlak yolta togdukta **tamulug** prit bolmuşların...yılki ajunun* (Kaya, 1994: 122, 155, 187).

- **Prens Kalyanam Kara - Papam Kara**

(11-5) *kişi ög kaç köñlin b(e)rt-*

Kişi anne ve babanın gönlünü kırarsa

(11-6) *–ser ol tınlıg tamuluğ bolur.*

O canlı cehennemlik olur (Yavuz, 2011: 17).

- **Sekiz Yüknek**

[*tınlıg / közünür ajunta ay-ı (Jut.Sek.T-2.08.) J-te alkı kan yiriñ (Jut.Sek.T-2.09.) Jur yakmaz et'öz kıtsar aviş / tamu- (Jut.Sek.T-2.10.)*] *ödün tınturamaz söntürmez* (<http://derlem.cu.edu.tr>).

- **Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar**

67 *tâlim öküş yula kö[yâ]r osuğluğ* pek çok meş'aleler yanarmış gibi yalınlanıp
yalınla- durur.

68 *yu turur. tamu ârklıglâri kızartmış* cehennem eyeleri kızartılmış demirli
[tâmir-]

69 *lig bârkân töqıyu öl söğüt özâ* kamçılar urup, o ağaç üzerine

104 *ol işiçtin önmiş başı qapqara* O kazandan çıkmış olan başı kap kara olup
bolup

105 *tapan athğ tamuda tolu tıqılıp* Tapana adlı cehenneme dolarak sıkılıp
tûrur dururlar (Arat - Bang, 1934: 253-255).

4. 2. Karahanlı Türkçesi:

- **Kutadgu Bilig**

Eserde, 12 yerde **tamu** 1 yerde de **tamuğ** biçimi geçmektedir.

(917) *Bu edgü oñ ol kör isizlik bu sol* Bu iyilik sağ kötülük soldur.

soluñdın tamu ornı uştımah oñ ol Solunda cehennem sağında cennet vardır.

(3332) *Saşa ok törütmedi teñri* Tanrı cehennemi sadece senin için yaratmadı.
tamu(ğ)

Saşaaymadıbu'azabıg kamuğ Bütün bu azapları senin için zikretmedi.

(4855) *Tamuğka ya uçmak begi* O ya cehennemde yanmak ya cennette bey
bolğuka

Ağırlık üçün ya uçuz kılğuka olmak, ya itibarlı y da itibarsız olmak için
yaratılmıştır (Arat, 2007: 109, 337, 485).

- **Karahanlı Türkçesi ile Yapılan Kuran Tercümeleleri**

Kur'an'ın ilk tercümeleleri Karahanlılar Döneminde yapılmıştır. “Satır altı” olarak tabir edilen bu tercümelelerin Türk İslam Eserleri Müzesi (TİEM) nüshası, Rayland nüshası, Özbekistan nüshası ve Petersburg nüshası olmak üzere dört nüshası vardır.

TİEM 73 : *körgäy ök silär* (5) **tamuğnı**.

TİEM 73: *anıñ anası ya'ná yanıñı hâviyü turur* (hâviya: cehennem anlamında “derin çukur”).

TİEM 73: *körmäs-mü sän bağmas mu sän anlarğa kim* (3) *täğşürdilär tañrı nimätini nü-sipâslığın tüşürdilär bodunlarını ziyânlık sarâyına* (ziyânlık sarâyı: cehennem)

TİEM 73: (3) *ayğıl sığınur män fülak tamusı tañrı birlä saña* (fâlak: cehennemde bir kuyu) (Ünlü, 2011: 996, 997, 1000, 1006).

- **Divan-ı Lügat'it Türk**

(III-234) *Tamu qapğın açâr tawâr* Rüşvet cehennemini kapısını bile açar. Atasözü

4. 3. Harezmi Türkçesi:

- **Mukaddimetü'l Edeb**

(151-1) *anıñ katında, bahtlığ boldı / yalıñladı ot / tamuğ yâ yalıñ, ol safı yalıñ*

Onun katında bahtlı oldu, ateş alevlendi, cehennem halis, safi ateş.

- **Nehcü'l Feradis**

Eserde, 125 yerde “tamuğ” kelimesi; “16 yerde tamuğluğ”; 2 yerde ise “tamuğluk” kelimesi geçmektedir. “cehennem” kelimesi ise 2 yerde kullanılmıştır.

(10-1) *Haq te'âlânıñ fermânını tegürü başladı, kâfirlarnı tamuğ otındın qorquta başladı* (Allah'ın fermanını erdirmeye başladı, kâfirleri cehennem ateşinden korkutmaya başladı).

(98-12) *Ey Abû Bekr, sen tamuğ otındın âzâd sen tedi*

Ey Ebu Bekir sen cehennem ateşinden azatsın dedi.

(66-8, 9) *Min yıl tamuğqa ot yandurdılar tamuğ kızardı; min yıl (tağı) yandurdılar tamuğ aqardı; yana min yıl ot yandurdılar tamuğ aqardı*

Bin yıl cehennemde ateş yaktılar, cehennem kızardı; bin yıl daha yaktılar, cehennem ağardı; yine bin yıl yaktılar, cehennem karardı.

(14-10) *Peyğambar 'as aydı: Ol yerniñ atı cehennem turur, ya'ni tamuğ otı turur aydı.*

Peygamber as, o yerin adı cehennemdir yani tamug ateşdir.

(74-5) *Tayıfğa bardılar taqı ba 'zıları öldiler **cehennemke** bardılar.*

Bazıları öldü cehenneme gitti.

• Harezmi Türkçesi ile Yapılan Kuran Tercümelere

Tamug kelimesinin yanı sıra cehennemi tasvir eden kelimelerin tercüme olarak karşılıkları da kullanılmıştır. Aşağıdaki örnekler İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa bölümü, numara 2'de kayıtlı Harezmi Türkçesi ile yazılmış satır altı Kur'an tercümesine aittir.

Hekimoğlu KT: (3) *Körgey ök siz **tamugni**.*

Hekimoğlu KT: *anın anası **tüşgen**, ya 'ná **yokalğan**.* (tüşgen: çukur)

Hekimoğlu KT: *Körmeding mü (250a/1) anlar tapa kim tegşürdiler Tangrının ni 'metini şükri, küfrge; takı indürdiler erenlerini (2) **yokalmak sarâyınğa** (yokalmak sarâyı: helak yurdu) (Ünlü, 2011: 997, 1000).*

4. 4. Kıpçak Türkçesi:

• İrşâdü'l Mülûk Ve's –selâtin

Eserde, 15 yerde "tamug"; 1 yerde "tamuglı"; 6 yerde "cehennem" geçmektedir.

(11a 6) *Tejri Te 'âlânın kılğay **tamug** otından özge tise, küçi yitmen taqı kılman andan özge tise kâfir bolur.*

(27a 7) *Tejriden bilgey sen tacı uçmak taqı **tamug** taqı köprüg taqı mîzân taqı hiseb kıyâmet küninde taqı her esre kim keltürdi.*

(32b 8) *Nebî 'aleyhisselam sözi birle; öltürgen taqı ölgen **tamug** içinde turur.*

(14b 8) *Ve eger ayıtsa bir müslümanğa: saklangıl yazukdan tise, ayıtsa ol kişi: kıldım nefsimni **cehennemge** tise kâfir bolmas (Toparlı, 1992:152, 162, 164, 154).*

• Codex Comanicus

Eserde, 1 yerde tamu; 1 yerde tamuk; 2 yerde tamuc; 1 yerde tamux kelimeleri geçmektedir (Grönbech, 199: 233).

(Pag. 117) *bilga cetik kyziler benim sosim esittingler eki iolne ayringler iarle miskin kysiler iacsi bitik bilmesler talaschman sosin esittingler ianirler örtik **tamucka** tuscherler ianing tusacne cilnirler anda ylap assow ioch.*

(Pag. 125 Codicis)erkli erksis *tamucka* bargaysiz

(Pag. 159) *Songra kelip inanmanganlar örtli tamuhka tusurgergec. İnanganlar algac mengu ucmakning tinc(in)e jana kaytgey* (Codex Comanicus, 141, 167, 220).

4. 5. Çağatay Türkçesi:

- **Hoca Nazar Hüveydâ'nın Kıyâmetnâmeleri**

Min illıq yol sırât köfrügi bolğay

Cehennem üstide tartuqlıq olğay

Cehennemim üstünde çekilmiş olan Sırat köprüsü bin yıllık yol olacak.

qadem qoysa yıqılır ba'zı âdem

Kiter hasret bilen sūy-ı cehennem

Bazı insanlar ayak bassa yıkılır bazen de cehennem kıyısı hasretle onu bekler (hasretle cehennemin kıyısına gider (Toprak, 2012: 205, 206).

Bularnı iltiben taşlap tamuğkka

kılığ heme barın tersâ vü muğka

Bunları cehenneme kovup iletin hepsi Hıristiyan ve Zerdüştilerle birlikte olsun.

Digey eyleñ tamuğni işikiñ vâ

Salıñ her kıysı safdın bolsa bî-câ

Cehennem eşğini geriye kadar açın, her çeşit saftan yersiz de olsalar gönderin (Toprak, 2012: 188, 192).

- **Gülistan-ı Türkî (Çağatayca Gülistan Tercümesi)**

Eserde 6 yerde “tamuğ” kelimesi geçmektedir. 1 yerde ise cehennem karşılığı olarak Farsça “dūzah” kullanılmıştır.

(83-1) *uşmah içide yana bir pārsāni tamuğ içide. mūcibini sordular érse,*

(106-9) *kılığ teni-ni tamuğ-dın āzād . uçmah bile cānını kılıp şād*

(106-13) *bed-baht kimerse bu kapuğ-dın . i'rāz kılıp kéter tamuğ-dın* (Berbercan, 2011: 162, 173).

4. 6. Eski Anadolu Türkçesi:

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

(114-7) *Aybumuzı qaqdı, qurqız oynar iseñ oyna oynamaz iseñ **cehennemde** oyna* (Ergin, 1997).

- **Kitab-ı Gunya**

Eserde 10 yerde “tamu”; 1 yerde “tamulık”; 1 yerde de “tamulığ” kullanılmıştır.

(3a 12) *Uçmaqlığı uçmağa ve **tamulığı tamuya** koyar.*

(58a 1) *İmânı ve namâzı yok ol gişinüñ kim zekâtun yıgar, virmez ol **tamulık** duru didi.*

(3b 1) ... ve sırat *kamusu hağdur ve uçmak ve **tamu** yaradılmış durur.*

(57b 10) *Ya’ni ol altunu gümüşi getüreler **tamu** odına kızduralar dahi...* (Akkuş, 1995: 278, 319).

- **Yunus Emre Divanı**

Divan’da “cehennem” kelimesi 7 yerde; “tamu” kelimesi 17 yerde geçmektedir.

(81-6) *Suçlu suçsuz günahkâr şefa’at andan umar*

*Ol **Cehennem**’de yananlar münkirün inkârıdur*

(99-5) *Gönlünde ikilik tutan ol meta’ı bunda satan*

*Yarın **Cehennem**’de yatan bunda namaz kılmayandır*

(1-11) *Tutulmadı Yunus câni geçdi **Tamu**’dan Uçmak’dan*

Yola düşüp dosta gider gine aslın ulaşmağa

(9-4) *Mâlik çağıra **Tamu**’ya çek anı meydâne getir*

*Hak korkısından **Tamu**’da ditreyüben figân ola* (Tatçı, 1998).

- **Eski Anadolu Türkçesi ile Yapılan Kuran Tercümelere**

Manisa İl Halk Kütüphanesinde muhafaza edilen Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur’an Tercümesi metinlerinde cehennem kelimesinin ve cehennemi ifade eden diğer Arapça kelimelerin geçtiği görülmektedir.

Manisa KT: ***cehennemi** görseñüz gerek irakdan türbeden durğanda*

Manisa KT: (10) *Anuñ varacak yiri cehennemde **hâviyedür** ki ayağı dibine yitişmez. sinlerdendür* (haviye: derin çukur).

Manisa KT: *Givürür-men anı Sakar cehennemine* (sakar: Cehennemin bir katı) (Ünlü, 2011: 997, 1018, 1023).

4. 7. XVII. Yüzyıla Ait Bir İncil Tercümesi:

(M16; 18) *Ben dahi saña derem ki sen bir kayasın ve ben bu kıya üzerinde bı ‘ayı binâ edeyim de cehennem kapuları aña galip olmayalar*

(M23; 33) *...yılanlar, engerek yılanlaruñ nesli, nice kâbil ki cehennem ‘azâbuñdan kırtulasız* (Toprak, 2006: 150, 169).

Sonuç:

Tablo 2: Tamu(ğ) ve cehennem kelimelerinin kullanım sıklığı (ekli kullanımları dahil)

	Altun Yaruk	Kutadgu Bilig	Nehcül Feradis	Codex Comanicus	Kitab-ı Gunya	Yunus Emre Divanı	İrşadü'l Mülük Ves Selatin	İncil Tercümesi (17 YY)	Çağatayca Gülistan Tercümesi
Tamu	13	12	-	1	12	17	-	-	-
Cehennem	-	-	2	-	-	7	6	15	-
Tamug	-	-	143	2 (tamuc)	-	-	16(tamug)	-	6 (tamug)
Tamug	-	1(tamug)	(tamug)	1 (tamuk)	-	-	-	-	-
Tamuk	-	-	-	1 (tamux)	-	-	-	-	-

1. İslami dönem eserlerinde “tamu” ve “cehennem” kelimeleri sinonim olarak kullanılmaya başlanmıştır.

2. Tamug ya da tamug şeklinin yanı sıra /g/, /ğ/ sesinin düştüğü örnekler de kullanılmıştır. Ayrıca Anadolu ağızlarında “tamug”, “tamo”, “tama” örneklerine rastlanmaktadır.

3. Tamu ve cehennem kelimeleri metinlerde anlamsal açıdan genelde “kötülerin ceza ve azap çektiği yer” olarak geçmektedir. Söz konusu yer ise yine genel olarak “kızgın ateş”, “çukur”, “yerin altı” gibi niteliklerle öne çıkmaktadır. Cehennem kavramının İslamiyet öncesi ve sonrası dönemde ortak nitelikleri barındırması ceza ve azap anlayışlarındaki ortaklığı da göstermektedir. Bu da bizi dinlerde ya da inanç sistemlerinde ortak bir cehennem anlayışının süregeldiği bilgisine götürmektedir.

4. Kur’an tercümelerinde, özellikle Karahanlı, Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesi sahasında cehennemin özelliklerini ifade eden diğer adları da cehennem kelimesini karşılayacak şekilde çevrilmiştir. Karahanlı Dönemi: **ziyânlık sarâyı** (cehennem), **fâlak** (cehennemde bir kuyu), **hâviya** (cehennem anlamında “derin çukur”). Harezmi Dönemi: **tüşgen** (çukur), **yokalmak sarâyı** (helak yurdu), Eski Anadolu Türkçesi: **sakar** (cehennemin bir katı), **mehlek** (cehennemde derin bir derenin adı).

5. Farsça kökenli olan dūzah kelimesi de cehennem kelimesine karşılık kullanılmıştır. Çağatay Döneminden itibaren görülmeye başlanan sözcük Kırgız Türkçesinde, “tozok”; kazak Türkçesinde, “tozak”; Türkmen Türkçesinde “dovzah”; Uygur Türkçesinde “dozah” şekliyle kullanılmaktadır.

6. Türkiye Türkçesinde kullanımda olan “Cehennem” sözcüğü metinlerde ağırlıklı olarak Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesi ile birlikte görülmeye başlamıştır. Sözcük Azerbaycan Türkçesinde, “cähännäm”; Başkurt Türkçesinde, “yähännäm”; Kazak Türkçesinde, “jahannam”; Özbek Türkçesinde, “cähännäm”; Türkmen Türkçesinde, “cähennem”; Uygur Türkçesinde, “cähännäm” şekilleri ile kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında ise “cehendem” örneği vardır.

7. Halk Edebiyatı geleneğinde de tamu ve cehennem kelimelerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Kısaltmalar:

EDPT: S. Gerard Clouston, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

KTLS: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

KTS: Kazak Türkçesi Sözlüğü

TETTL: Andreas Tietze, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lûgati

Kaynaklar

AKKUŞ, M. (1995). *Kitab-ı Gunya, İnceleme, Metin, İndeks, Tıpkı Basım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AND, M. (2010). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitolojyası*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.

ARAT, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I, Metin, (Yusuf Has Hacip)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARAT, R. ve BANG, W. (1934). Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar. *Türkiyat Mecmuası*, 251-264.

ATALAY, B. (1985). *Divan-ı Lûgat'it Türk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

BERBERCAN, M. T. (2011). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

CAFEROĞLU, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.

Derleme Sözlüğü, (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- DEVELLİOĞLU, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- ECKMANN, J. (2014). *Nehcü'l Feradis. Birleştirilmiş Baskı, Metin, Dizin, Sözlük*. Yayına hazırlayanlar: S. Tezcan, H. Zülfikar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı, Giriş, Metin, Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GRÖNBECH, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. çev. Kemal Aytaç.
- GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2011). Moğolca ve Türkçede Yaşayan Benzer Sözcükler Üzerine. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, 1-25.
- GÜRSOY NASKALİ, E. ve DURANLI, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- http://derlem.cu.edu.tr/index.php?a=tarihsel%2Fsearch&term=tamu&donem=&eser_adi=&yuzyil=&metin_turu= (erişim tarihi: 22/03/2015).
- İlmihal*. (1998). *I. Cilt (iman ve ibadetler)*. İstanbul: İSAM.
- Kamus-ı Türkî*. (2006). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- KARAKURT, D. (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*. erişim: <http://www.academia.edu/11557648/>.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. (1992). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kazak Türkçesi Sözlüğü*, (1984). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları. Tercüme: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar.
- KUUN, G. (1880). *Codex Cumanicus*. Purchased For The Library Of The University Of Toronto From The Kathleen Madill Bequest, Budapestini.
- ÖGEL, B. (1998). *Türk Mitolojisi, I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖNER, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü*. (2009). (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TATÇI, M. (1998). *Yunus Emre Divanı. (2. Baskı)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TİETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lûgati*. İstanbul: Simurg.
- TOPARLI, R. (1992). *İrşâdü'l Mülûk Ve's -selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPRAK, F. (2006). *XVII. Yüzyıla Ait Bir İncil Tercümesi, İnceleme, Metin, Sözlük*. Ankara
- TOPRAK, F. (2012). Hoca Nazar Hüveydâ'nın Kıyâmetnâmeleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, 179-213.

- TURAN, O. (2014). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarih*. (23. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2005). (10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜNLÜ, S. (2011). İlk Türkçe Kur'an Tercümelelerinde Uhrevi Yer Adları. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/2, 985-1032.
- YAVUZ, D. (2011). *Uygurca Prens Kalyanam Kara Papamkara Hikâyesi Metin (Çeviri yazı ve aktarım), Dil İncelemesi (Cümle bilgisi ve sözcük yapımı) İndeks*. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YÜCE, N. (1993). *Mukaddimetü'l Edeb, Harizm Türkçesi ile Tercümeli Suşter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.